

Factors Affect Farmers in Applying Khok Nong Na Model Theory to be applied in Agriculture in the Bang Khae Area Bangkok

Patsarawathree Thundee^{1*} and Rachen Noppanatwongsakorn¹

¹ Department of Public Administration, Faculty of Arts and Sciences, Southeast Asia University, Thailand

* Corresponding author. E-mail: Patsarawathree2511@gmail.com

ABSTRACT

This qualitative research article aims to (1) study the factors affecting the application of Khok Nong Na model theory to be applied in agriculture in the Bang Khae area, and (2) study ways to encourage farmers to apply the Khok Nong Na Model theory, applied in the Bang Khae area Bangkok. Use in-depth interviews and focus group discussions. Key information providers Informants are people who are directly involved in the project, and lived in the office area of Bang Khae District, 20 people. Analyze and present data by descriptive methods. The result of the study found that factors affecting farmers in applying the Khok Nong Na model theory; to be applied in agriculture in the Bang Khae area Bangkok consists of 2 main factors, namely internal factors consisting of knowledge capital, area capital and nature. Economic capital, social capital and cultural capital and external factors, consisting of the application of the sufficiency economy philosophy into practice; Applying new theories to Khok Nong Na Model and guidelines for encouraging farmers to apply the Khok Nong Na Model theory, applied in the area of Bang Khae, Bangkok, including the development of the Khok Nong Na model as a source of learning in the area Create a contribution to nature, create a career, generate income and be a model for expanding the knowledge to other farmers for a sustainable good quality of life.

Keywords: Application, Khok Nong Na Model, Farmers

ปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำหลักทฤษฎีโคกหนองนาโมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

พัศราตรี ทุนดี^{1*} และ ราเชนทร์ นพณัฐวงศ์¹

¹ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: Patsarawatree2511@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำหลักทฤษฎีโคกหนองนาโมเดลมาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร และ (2) ศึกษาแนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนาโมเดลมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับโครงการโดยตรง และอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เขตบางแค จำนวน 20 คน วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎีโคกหนองนาโมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย 2 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ทุนความรู้ ทุนพื้นที่และธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม และปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย การน้อมนำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ การนำหลักทฤษฎีใหม่ประยุกต์สู่โคกหนองนาโมเดล และแนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแคกรุงเทพมหานคร ได้แก่ การพัฒนาโคกหนองนา โมเดล ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ สร้างความเกื้อกูลทางธรรมชาติ สร้างอาชีพ สร้างรายได้ เป็นต้นแบบสำหรับขยายผลองค์ความรู้ให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การประยุกต์, โคกหนองนาโมเดล, เกษตรกร

© 2023 JSSP: Journal of Social Science Panyapat

บทนำ

สถานการณ์ของประเทศไทยในปัจจุบัน ต้องเผชิญกับวิกฤตการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่ถูกค้นพบจากเมืองอู่ฮั่น ประเทศจีน การแพร่กระจายของเชื้อดังกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยตัวเลข ทั่วโลก มีผู้ติดเชื้อกว่า 531.88 ล้านคน เสียชีวิต 6.31 ล้านคน สำหรับประเทศไทยมีผู้ติดเชื้อ 2.22 ล้านคน เสียชีวิตประมาณ 30,000 กว่าคน (ศูนย์บริหารสถานการณ์โควิด ข้อมูลเดือนพฤษภาคม 2565) ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสาธารณสุข ด้านการคมนาคม และอื่นๆ ส่งผลให้เกิดปัญหาทางสังคมอย่างหนัก อีกทั้งวิกฤตเรื่องภัยแล้ง น้ำท่วม ซึ่งสร้างความเสียหายต่อชีวิตและโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น ทำให้เศรษฐกิจฐานราก (Local Economy) ของประเทศเกิดความเสียหาย เพิ่มปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ตลอดจนระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีความสัมพันธ์เนื่องกับความมั่นคงทางด้านอาหารและน้ำ และมีแนวโน้มที่สูญเสียความสามารถในการรองรับความต้องการของมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทางออกในการแก้ปัญหาของประเทศไทยและเกิดการพัฒนายั่งยืนได้กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) และนโยบายรัฐบาลที่จะสืบสาน รักษา ต่อยอดศาสตร์พระราชาและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มาเป็นหลักในการพัฒนาประเทศ ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 รวมทั้งเผยแพร่ศาสตร์พระราชา และหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่เวทีโลก เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน การสร้างงานและสร้างอาชีพในท้องถิ่นด้วยการดำเนินตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็น

หนึ่งในแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพล อดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระราชทาน สำหรับเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างให้กับประชาชนทุกระดับ (สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร และสหกรณ์, 2562) ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับครอบครัวจนถึงระดับประเทศ บนแนวทางการพึ่งตนเองแบบพอมีพอกิน โคก หนองนา โมเดล นอกจากเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ทางด้านกิจกรรมกรรม แล้วยังเป็นศิลปะ เป็นแบบฝึกหัดที่ดี ในการที่จะรวมกิจกรรมที่หลากหลายให้มาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ในเวลาเดียวกัน รักษาความหลากหลาย แต่ความหลากหลาย นั้นก็เกื้อกูลซึ่งกันและกัน การพัฒนาพื้นที่เป็นโคกหนองนา จึงเป็นการเสริมพื้นที่ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย (Prachachat, 2021)

กรุงเทพมหานคร ประสบปัญหาภัยแล้งหลายพื้นที่ปัญหาขาดน้ำอุปโภค บริโภค ประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์เป็น ต้นไป ส่งผลกระทบต่อพื้นที่โดยรวม 6 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค 2) ด้านการ ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร 3) ด้านปัญหาน้ำเค็มเนื่องจากน้ำทะเลหนุนสูง 4) ด้านถนนทรุดตัวรวมทั้งคลองสายต่างๆ 5) ด้านการสาธารณสุข (โรคระบาด) และ 6) ด้านเพลิงไหม้อาคารและเพลิงไหม้หญ้า เขตบางแคเป็นหนึ่งในหลายเขตที่ ประสบปัญหา ดังนั้น ในฐานะที่เป็นหน่วยงานฝ่ายปกครองที่เกี่ยวข้องต้องหาแนวทาง วิธีการ ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้กับ ประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อน ปัญหาเรื่องน้ำไม่ใช่เพียงแค่น้ำแล้ง น้ำส่วนหนึ่งต้องใช้ในการผลักดันน้ำเค็ม จึงต้องช่วยกัน ประหยัดน้ำ ใช้น้ำเท่าที่จำเป็น หากช่วยกันใช้น้ำอย่างมีคุณค่า ก็จะสามารถผ่านภัยแล้งและปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำไป ด้วยกันได้ในที่สุด (สำนักงานประชาสัมพันธ์ กรุงเทพมหานคร, 2565)

เขตบางแค เป็นเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ 44.456 ตารางกิโลเมตร แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 4 แขวง ได้แก่ แขวงบางแค แขวงบางแคเหนือ แขวงบางไผ่ และแขวงหลักสอง วิธีการดำเนินชีวิตของคนเป็นลักษณะสังคม เมืองกึ่งสังคมชนบท พื้นที่ประกอบไปด้วยหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่ คอนโดมิเนียม สถานประกอบการ ชุมชน มีเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สะดวกรวดเร็ว ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ประชาชนบางส่วนยังคงยึดถือวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม เช่น การใช้เส้นทางสัญจรทางน้ำ การใช้ชีวิตแบบสังคมชนบท ในขณะที่พื้นที่บางส่วนอยู่ระหว่างการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการเจริญเติบโตของเมืองตามแนวนอนใหญ่ เช่น ถนนกาญจนาภิเษก ถนนกัลปพฤกษ์ เป็นต้น มีคนเข้ามาสัญจรค้าขายในพื้นที่อยู่เป็นประจำ ทั้งคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และเป็นประชากรแฝง (กรมการ พัฒนาชุมชน, 2563) นอกจากนี้ ยังมีแหล่งเกษตรกรรมดั้งเดิม สวนเกษตรพอเพียง สถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น ไร่เหมือนจันทร์ สวนทิดป้อม สวนกล้วยไม้ มีเกษตรกรกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ จำนวน 468 ครัวเรือน มีพื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 2,353 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 14.56 ของพื้นที่ (กรมส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์, 2565) เกษตรกรนิยมปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทั้งผักสวนครัว ไม้ผล ไม้ดอก มีการปลูกพืชตลอดทั้งปีเพื่อจำหน่ายตามฤดูกาล รวมทั้งนิยมปลูกไม้ผลเพื่อจำหน่ายต้นพันธุ์ด้วย โดยการปลูกยกร่องขนาดแปลงหน้ากว้าง 3-5 เมตร ลึก 1 เมตร ตามร่องสวน มีการพัฒนาต่อยอดจากเกษตรทฤษฎีใหม่ สู่โคกหนองนา โมเดล ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง การประยุกต์ทำพื้นที่ทางการเกษตรที่หลากหลายด้วยการปลูกพืชผสมผสานบนพื้นที่ ทั้งไม้ยืนต้น ไม้ผล พืชสมุนไพร ผักสวนครัว เลี้ยงปลาตามธรรมชาติหลากหลายชนิด โดยไม่ปล่อยให้พื้นที่ว่างเปล่า ใช้น้ำอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี บูรณาการร่วมกับภาคีเครือข่ายภายในพื้นที่เพื่อพัฒนาต่อยอดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โคกหนองนา โมเดล เขตบางแค กรุงเทพมหานคร (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2555) ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาเรียนรู้ สามารถนำไปปรับใช้ในการทำเกษตรแบบพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สำคัญในการนำแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือนให้ประสบความสำเร็จ คือ ต้องทำให้ประชาชนเข้าใจในหลักการและแก่นแท้ของ “ศาสตร์พระราชา โคกหนองนา โมเดล” อย่างแท้จริง (กรมการพัฒนาชุมชน, 2563) ไม่ใช่แค่เพียงการทำเกษตรเท่านั้น แต่ต้องสามารถเรียนรู้และเปรียบเทียบนำกระบวนการและแนวคิดของ “โคกหนองนา โมเดล” และ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มาใช้ร่วมกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการประยุกต์ใช้ทฤษฎีโคกหนองนา มาปรับใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม และภูมิเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัว ประโยชน์ที่ได้ คือ ช่วยให้ประหยัดมากขึ้น เพราะสามารถปลูกพืชต่างๆ ไว้ในพื้นที่สามารถใช้สอยได้ครอบคลุมทุก

ปัจจัย ช่วยลดความตึงเครียดด้านเศรษฐกิจ ลดความกังวลเรื่องรายรับในช่วงที่ติดขัดต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญไม่ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วม หรือความแห้งแล้งภายในพื้นที่

โคกหนองนาโมเดล เป็นการจัดการพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ ตามภูมิสังคมศาสตร์ ประยุกต์จากพระราชดำริเกษตรทฤษฎีใหม่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ เป็นการผสมผสานเกษตรทฤษฎีใหม่เข้ากับภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นการให้ธรรมชาติจัดการตัวเอง โดยมีมนุษย์เป็นส่วนส่งเสริมให้สำเร็จเร็วขึ้น เน้นการพึ่งพาตนเอง (กรมการพัฒนาชุมชน, 2564) วัตถุประสงค์หลักการทำโคกหนองนา เพื่อส่งเสริมฟื้นฟูเศรษฐกิจท้องถิ่นและชุมชน ผ่านการสร้างงาน สร้างงานสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรสร้างโอกาส สร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยเฉพาะในด้านการทำเกษตรกรรมเป็นปรัชญาที่ปฏิบัติควบคู่ไปกับหลักเกษตรผสมผสาน การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีผลดีในการส่งผลให้สามารถบรรเทาปัญหา รายได้ไม่เพียงพอจากความผันผวนของราคาผลผลิต (กองนโยบายเทคโนโลยีฯ เกษตรกรรมยั่งยืน, 2560) (วราภรณ์ บุญเพ็ชร, 2563) ระบุว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับ โครงการ “โคกหนองนา” เป็นการทำเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชหลากหลาย เพื่อที่จะได้ไว้กินในครัวเรือน ลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เน้นพอมี พอกิน พอใช้ ในครัวเรือนเป็นหลัก (ทรงภพ เมฆพรรณโอภาส, อัมภา บัระภา และธีรดา นามไธ, 2563) ระบุว่า โคกหนองนา โมเดล เป็นการแก้ปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำ โดยออกแบบแหล่งกักเก็บน้ำให้เพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดปี การขุดบ่อเลียนแบบบ่อน้ำธรรมชาติ สร้างระดับความลึกไม่เท่ากัน ขุดคลองรอบพื้นที่เพื่อกักเก็บน้ำและเชื่อมไปยังบ่อน้ำหลัก การปลูกหญ้าแฝกเพื่อยึดหน้าดิน รากหญ้าแฝกช่วยลดการอัดแน่นของดิน ทำให้ดินมีอากาศและทำให้น้ำสามารถซึมลงใต้ดินเพิ่มความชุ่มชื้น และฟื้นฟูสภาพดินโดยการปลูกพืชตระกูลถั่ว

ผู้วิจัยเป็นบุคลากรของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ด้านการพัฒนาชุมชน และสวัสดิการสังคม ทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม อนามัย และจิตใจ เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงได้ทำการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ประเด็นคำถามการวิจัยเกี่ยวกับองค์ความรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและโคกหนองนา โมเดล ความคิดเห็นในการทำโคกหนองนา โมเดล เพื่อไปประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือนให้ประสบผลสำเร็จมีอะไรบ้าง รวมถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่มีส่วนในการตัดสินใจทำเกษตรกรรมตามแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล เพื่อนำประเด็นคำถามการวิจัยมาวิเคราะห์ สรุปข้อมูลแนวทางในการส่งเสริม พัฒนาให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล ไปปฏิบัติใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัว หรือชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง รวมถึงเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ แหล่งฝึกอาชีพ เป็นแนวทางในการนำไปประกอบอาชีพ การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงสามารถพึ่งพาตนเองได้ และเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง นำไปประกอบใช้เป็นข้อมูลในการปฏิบัติงานโคกหนองนา โมเดล ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล ไปปฏิบัติในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร
2. เพื่อศึกษาแนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ แบ่งเป็น 4 กลุ่ม โดยผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหารสำนักงานเขตบางแค เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง เกษตรกรที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่เขตบางแค และกรรมการชุมชนเขตบางแค รวม 20 ราย โดยพิจารณาเลือกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อให้ได้คำตอบการวิจัยสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่ศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยวิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) มาทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) และการสนทนากลุ่ม ดังนี้ (สำนักงานเขตบางแค, 2565) 1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐของสำนักงาน

เขตบางแค ประกอบด้วย ผู้บริหารสำนักงานเขตบางแค ตำแหน่งช่วยผู้อำนวยการเขตบางแค จำนวน 1 คน เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง จำนวน 1 คน 2) เกษตรกรในพื้นที่เขตบางแค ประกอบด้วย คณะกรรมการศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำแขวงบางแคเหนือ-บางไผ่ จำนวน 3 คน คณะกรรมการศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำแขวงหลักสอง-บางแค จำนวน 3 คน เกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมตามโครงการโคกหนองนา จำนวน 1 คน เกษตรกรที่มีลักษณะการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของตนเองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร จำนวน 5 คน เกษตรกรที่ทำการเกษตรทั่วไปที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตบางแค จำนวน 5 คน กรรมการชุมชนเลี้ยงปลอบางแค จำนวน 1 คน

ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้เกี่ยวข้องจากผู้ที่มีคุณสมบัติเฉพาะเจาะจงสอดคล้องกับประเด็นคำถาม จะทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้มากที่สุด โดยคำนึงถึงบุคคล กลุ่มบุคคล ที่มีภูมิหลังหรือประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะเฉพาะในเชิงลึก มีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ตลอดจนช่วยอำนวยความสะดวกในการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม กลุ่มบุคคลดังกล่าวจะสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ซึ่งอาจจะได้ข้อค้นพบที่สะท้อนความเป็นจริงในสถานการณ์ปัจจุบัน และได้ข้อสรุปที่ครอบคลุมเป็นประโยชน์อย่างสูงสุด

ในส่วนของสำนักงานเขตบางแค ได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในตำแหน่งระดับผู้บริหารสำนักงานเขตที่สั่งราชการฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม และนักพัฒนาสังคมที่ปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชน สำหรับเกษตรกรได้คัดเลือกผู้ทำการเกษตรมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี มีพื้นที่สำหรับทำการเกษตรไม่น้อยกว่า 1 ไร่ ในส่วนของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมตามโครงการโคกหนองนา ได้คัดเลือกผู้ที่เคยผ่านการอบรมโครงการโคกหนองนาแห่งน้ำใจและความหวังจากกรมราชทัณฑ์ ซึ่งเมื่อพ้นโทษมาแล้ว ได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในการดำเนินชีวิตตามแนวทางหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และได้ประยุกต์การทำโคกหนองนาในที่ดินของตนเอง ซึ่งมีเพียงรายเดียว พื้นที่ดำเนินการ จำนวน 3 ไร่ มีการแบ่งจัดสรรที่ดินเป็นส่วนๆ ประกอบด้วย บ่อเลี้ยงปลาบ่อใหญ่ เลี้ยงไก่สวยงาม ทำกระชังสำหรับเลี้ยงกบ ทำสวนสมุนไพร ผักสวนครัว และปลูกไม้ผล

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยกำหนดประเด็นคำถาม ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลบุคคลทั่วไป ประกอบด้วย ชื่อ-สกุล เพศ อายุ การศึกษา ระยะเวลาที่ทำเกษตรกรรม ประเภทการทำเกษตรกรรม

ตอนที่ 2 ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและโคกหนองนาโมเดล เป็นคำถามในประเด็นการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตด้วยหรือไม่ อย่างไร รวมถึงมีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการทำโคกหนองนา โมเดล

ตอนที่ 3 แนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ เป็นคำถามเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการนำแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล ที่นำไปประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือนให้ประสบผลสำเร็จ รวมถึงหลักการ หรือเหตุผลที่ทำให้เกิดแนวคิดหรือทัศนคติที่ทำให้ตัดสินใจทำเกษตรกรรมตามแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะอื่นๆ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการจัดทำหนังสือขอความร่วมมือจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อทำการสัมภาษณ์

3.2 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ณ พื้นที่ครัวเรือนตามกลุ่มเป้าหมาย เป็นผู้ทำการเกษตรในพื้นที่เขตบางแค ระหว่างเดือนมิถุนายน - ตุลาคม 2565

3.3 ดำเนินการจัดกลุ่มสนทนากลุ่ม โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดำเนินการในศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยี การเกษตรประจำแขวงหลักสอง-บางแค และศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำแขวงบางแคเหนือ-บางไผ่ กลุ่มละ 10 - 15 คน โดยผู้วิจัยได้ประสานประธานศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำแขวงเพื่อลงพื้นที่ดำเนินการด้วยตนเอง ประเด็น

คำถามเกี่ยวกับการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างไร ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโคกหนองนา โมเดล ความคิดเห็นในการทำโคกหนองนา โมเดล เพื่อไปประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือนให้ประสบผลสำเร็จมีอะไรบ้าง รวมถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่มีส่วนในการตัดสินใจทำเกษตรกรรมตามแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล

3.4 นำข้อมูลที่ได้รวบรวมได้มาทำการวิเคราะห์ และดำเนินการตามขั้นตอนการวิจัยต่อไป

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้การวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้รวบรวมได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยมาจัดลำดับและหมวดหมู่ของคำตอบ นำคำตอบที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มมาสรุปประเด็น โดยวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ทำการเรียบเรียงและจัดแยกข้อมูลตามแต่ละประเด็นที่เก็บรวบรวมได้ จากนั้นทำการสรุปข้อมูลในแต่ละประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ตั้งไว้ อภิปรายผลข้อมูลตามทฤษฎีและปรากฏการณ์ เพื่อสร้างข้อสรุปและข้อเสนอแนะ มีลักษณะสำคัญ คือ มีความเป็นระบบ มีความเป็นสภาพวัตถุวิสัย คือ การยึดตามข้อเท็จจริงเป็นหลัก ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง สามารถระบุได้ชัดเจนเป็นรูปธรรม ไม่มีความลำเอียง ไม่มีอคติ และอิงกรอบแนวคิดทฤษฎี มีขั้นตอน ดังนี้

4.1 ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาแยกตามประเด็นคำถาม

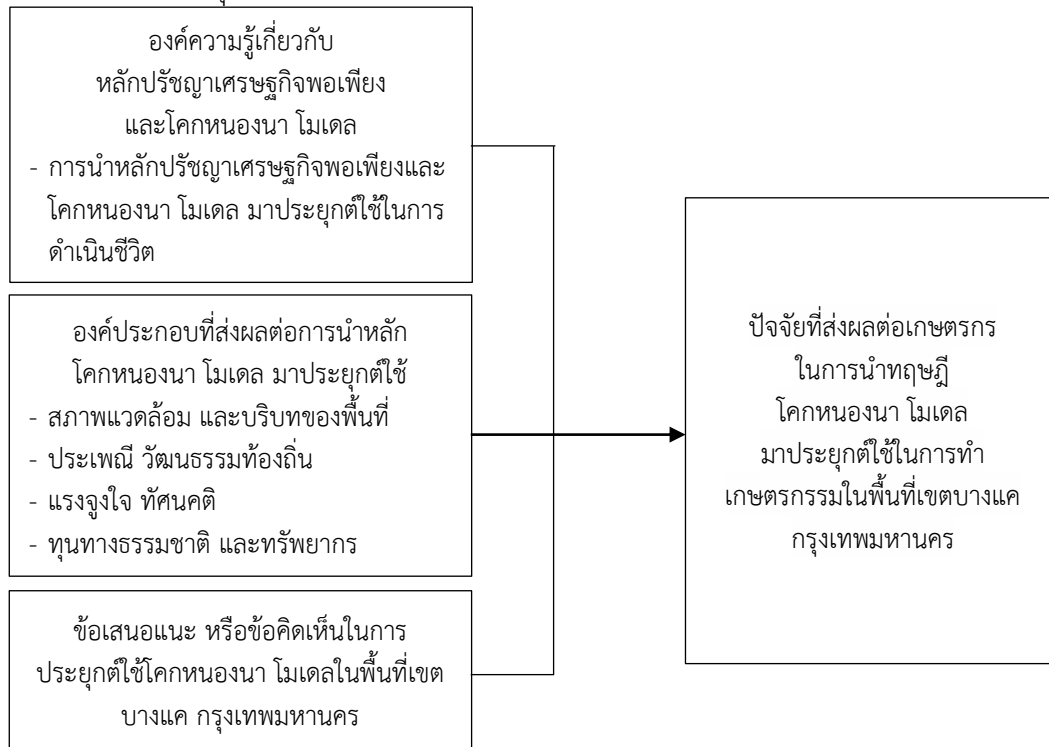
4.2 นำข้อมูลที่แยกตามประเด็นคำถามมาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในแต่ละคน โดยการจำแนกข้อมูล จัดกลุ่มข้อมูล วิเคราะห์ส่วนประกอบ ความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคล การสังเกตสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างกระทำกิจกรรมการสัมภาษณ์หรือการสนทนากลุ่ม

4.3 นำข้อมูลที่แยกตามประเด็นคำถามมาเปรียบเทียบกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร ต่างๆ เช่น แนวคิดทฤษฎี ตำราหนังสือ เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 แผนยุทธศาสตร์พัฒนาประเทศไทย

4.4 นำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อสรุปผลการวิจัย สภาพ ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ และข้อเสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎี โคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร โดยนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล รวมถึงเอกสารตำราเรียน วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งสามารถนำมาประยุกต์และปรับเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย พบว่า

1. ปัจจัยที่ส่งผลการนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล ไปปฏิบัติในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎี โคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พบว่า ปัจจุบันเกษตรกรได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยการจัดสรรที่ดินที่มีอยู่ตามขนาดพื้นที่ มาแบ่งเป็นสัดส่วน เพื่อปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ ไม้ใบ ไม้ผลที่เป็นพืชทางเศรษฐกิจ เลี้ยงสัตว์ ทำปุ๋ยหมักใช้เอง นำผลผลิตที่ได้มาดำรงชีวิต แบ่งปันแจกจ่ายให้กับญาติพี่น้องบ้าง นำส่งขายตลาดค้าส่งบ้าง หรือขายให้กับผู้ค้ารายย่อยที่มาซื้อซื้อผลผลิตบ้าง เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว อยู่ได้อย่างมีความสุข และทยอยใช้หนี้สินที่เกิดขึ้นให้ค่อยๆ หดไป ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ทุนความรู้ ทุนพื้นที่และธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม และปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย การน้อมนำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ การนำหลักทฤษฎีใหม่ประยุกต์ สู่ โคกหนองนา โมเดล ดังคำให้สัมภาษณ์ของผู้บริหารเขตบางแค กรุงเทพมหานคร

“...ในสมัยก่อนเกษตรกรทำการเกษตรตามแบบท้องตลาด มีการลงทุนค่าใช้จ่ายเป็นเงินหลักแสนบาท ไม่ว่าจะเป็นแปลงใหญ่หรือแปลงย่อยก็มี ต่อมาสภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป แปลงใหญ่ก็ลดขนาดเล็กลง มีทั้งรวมกลุ่มแบบสหกรณ์ เกษตรกรหวังที่จะได้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่มีหนี้สิน มีเป้าหมายชีวิตที่ร่ำรวย แต่ภายใต้ต้นทุนที่ต้องกู้ยืมมาทั้งจากในระบบและนอกระบบ ประกอบกับเกษตรกร ไม่เก่งด้านการตลาด ก็จะเป็นลักษณะของผู้ผลิตแบบเดิมตัวเพียงอย่างเดียว โดยเป็นฝ่ายผลิตให้พ่อค้าคนกลาง เมื่อผลผลิตไม่ได้ตามเป้าหมายก็จะกลายเป็นภาระหนี้สิน นำไปสู่การจำนอง จำน่า ทำให้เกิดภาระหนี้ตามมา จากการเป็นเจ้าของที่ดินต้องเปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้เช่าที่ดินทำกิน แนวคิด ในการที่ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องประมวล

ความคิดของเกษตรกรเพื่อให้ปรับมาเป็นการทำเพื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ครอบครัวอยู่ได้ ตนเองอยู่ได้ ญาติพี่น้องอยู่ได้ อาจจะไม่ได้ไปสู่เหตุผลของความร่ำรวยโดยใช้ต้นทุนเป็นหลัก....” (สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2565)

ในขณะเดียวกันผู้บริหารเขตบางแคได้ให้ข้อเสนอแนะระหว่างการสัมภาษณ์ว่า

“...เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมในเขตบางแค กรุงเทพมหานคร มีจำนวนลดลงไปเรื่อย ๆ เกษตรกรจะมีอายุอยู่ในช่วง 50-70 ปี ซึ่งแตกต่างจากเมื่อก่อนที่เคยมีกลุ่มคนหนุ่มสาวทำเกษตรกรรม แต่ปัจจุบันนี้มีจำนวนลดลงเป็นจำนวนมาก คนรุ่นใหม่ที่ผ่านมาสภาวะการจากโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโรคโควิด-19 ที่ลำบากแล้วเกิดการรวมกลุ่มหรือการเลิกจ้างสูงมากในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เส้นทางของการเป็นเกษตรกรในกรุงเทพมหานครตอนนี้ถึงประเด็นเรื่องของการเสียภาษีพื้นที่ว่างเปล่าควรต้องปรับปรุงพัฒนาให้มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เจ้าของที่ดินหลายแปลงพร้อมที่จะให้ประชาชนหรือคนที่สนใจได้มาประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น สาเหตุประการหนึ่งคือ เจ้าของที่ดินไม่มีกำลังพอ ที่จะดำเนินการได้ทั้งหมด จะเห็นได้จากการปลูกต้นกล้วย ต้นมะพร้าว ต้นมะนาว หรือต้นไม้อื่นๆ เต็มพื้นที่ แต่ในระยะยาวจะมีปัญหาเรื่องการดูแล อาจจะเป็นเพราะเจ้าของที่ดินไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะประกอบอาชีพเกษตรกร เป็นเพียงเพื่อไม่ต้องการเสียภาษีในอัตราที่สูง แต่ถ้าได้รับการเข้าไปช่วยดูแลแล้วแบ่งสัดส่วนต้นทุนกำไร หรือค่าเช่าก็จะทำให้เกิดผลผลิตเพิ่มขึ้นในพื้นที่เขตบางแค...” (สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2565)

ภาพที่ 2 พื้นที่ดำเนินการโคกหนองนา โมเดล เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

2. แนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

แนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ได้แก่ การพัฒนาโคกหนองนา โมเดล ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ สร้างความเกื้อกูลทางธรรมชาติ สร้างอาชีพและสร้างรายได้ และเป็นต้นแบบสำหรับขยายผลองค์ความรู้ให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน ดังการสนทนากลุ่มกับคณะกรรมการศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำแขวงบางแคเหนือ-บางไผ่ จำนวน 5 คน เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2565 ได้ให้ข้อมูล ดังนี้

คนที่ 1 ให้ข้อมูลว่า “... ปัจจุบันเกษตรกรได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และสร้างสถานะครอบครัว มีความเห็นว่าสมควรทำตามแนวทางพระราชดำริ เป็นแหล่งเรียนรู้ ส่งเสริมอาชีพ กระจายรายได้ และเป็นการรวมกลุ่ม เพิ่มความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและชาวชุมชน...”

คนที่ 2 ให้ข้อมูลว่า “... ปัจจุบันได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตด้วยการคัดแยกขยะ สามารถนำไปจำหน่ายและนำมาทำปุ๋ยหมักใช้ ในการทำปุ๋ยใส่ต้นไม้และแปลงผักที่เราทำไว้ โดยใช้เวลาวางหลังเลิกงานและวันหยุด มีรายได้เพิ่มขึ้นจากผลผลิตที่ได้ทำ...”

คนที่ 3 ให้ข้อมูลว่า “...มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนสำหรับปลูกพืชผักสวนครัวในพื้นที่ว่าง บริเวณหน้าบ้าน บริเวณที่ไม่มีผู้ใดสัญจร การปลูกพืชสวนครัวเป็นการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ พร้อมทั้งยังมีการแบ่งปันเพื่อนบ้าน เกิดกิจ กรรมการมีส่วนร่วม เป็นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้คุณภาพชีวิตอยู่รอดตามวิถีท้องถิ่น...”

คนที่ 4 ให้ข้อมูลว่า “...ปัจจุบันได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต หลังจากประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้กิจการที่ได้ดำเนินมีปัญหาสถานะขาดทุน ไม่สามารถดำเนินธุรกิจได้ ต้องลดปริมาณพนักงานจนถึงขั้นเลิกกิจการ ต้องมาขายอาหารตามสั่ง โดยเริ่มแรกจากการปลูกพริก พืชผักสวนครัวสำหรับใช้ในการขายอาหารตามสั่ง จนเห็นเป็นทางออกของครอบครัวแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้...”

คนที่ 5 ให้ข้อมูลว่า “...ปัจจุบันได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยนำเวลาวางจากการทำงานอาชีพหลักแล้วนำเวลาวางในการทำเกษตรกรรมผสมผสาน ปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ปลูกฝรั่ง และเพาะพันธุ์ไม้ประดับจำหน่ายเป็นรายได้เสริม สิ่งที่ได้คือ มีอาหารที่ปลอดภัย มีร่างกายที่แข็งแรง มีสุขภาพจิตที่ดี...”

ในเรื่องเดียวกันกรรมการชุมชนเขตบางแค กรุงเทพมหานคร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “...ประชาชนในชุมชนมีความยากจน หาเช้ากินค่ำ รายรับไม่พอกับรายจ่าย จึงได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชน โดยจัดพื้นที่ตามแนวทางโคกหนองนา แบ่งพื้นที่ออกกำลังกาย พื้นที่ทำแปลงผัก พื้นที่เลี้ยงสัตว์ สิ่งที่ได้คือ มีพื้นที่ให้ประชาชนในชุมชนได้ออกกำลังกาย มีพื้นที่ในการทำกิจกรรมของชุมชน มีแปลงผักสวนครัว พื้นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นแหล่งอาหารให้กับสมาชิกในชุมชนได้นำไปประกอบอาหาร สามารถแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้ ที่เหลือจากการแบ่งปันกันภายในชุมชนแล้วจึงนำไปขายให้กับบุคคลภายนอกเป็นรายได้เข้ามาหมุนเวียน...” (สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2565)

ในการนี้กรรมการชุมชนเขตบางแค ให้ข้อเสนอแนะในการสัมภาษณ์ว่า “โคกหนองนา โมเดล คือ ศาสตร์ของพระราชบิดา เป็นเครื่องมือที่สำคัญของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่จะทำให้พลเมืองของโลกนี้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและอยู่ร่วมกับโลกอย่างมีความสุข แต่การแปลความหมายของประชาชนจะมีความเข้าใจผิด คำว่า โคกหนองนานั้น คนส่วนใหญ่คิดว่านี่คือสังคมเกษตรกรรมที่ผลิตสินค้าทางการเกษตรเหมือนในอดีตที่ผ่านมาที่ไม่มีวันที่จะเจริญก้าวหน้า ไม่มีโอกาสสร้างรายได้ ความยากจน ซึ่งเป็นความคิดที่ผิด โคกหนองนา คือการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน เป็นเครือข่ายสังคมเพื่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสร้างสรรค์ สามารถปรับใช้กับทุกพื้นที่ตามสภาพภูมิประเทศ เป็นแนวความคิดที่ล้ำสมัย ซึ่งในต่างประเทศการทำเกษตรแนวสร้างสรรค์อยู่ในระดับแค่เพียง “วนเกษตร” ที่แพร่หลายกันทั่วโลก ยังไม่สามารถทำได้ถึงระบบนิเวศทางเกษตร แต่โคกหนองนา โมเดล คือ ระบบนิเวศของชีวิตที่เหนือกว่า สามารถปรับใช้ได้กับทุกสถานที่ ปรับใช้ได้กับทุกคน ดังนั้น โคกหนองนา โมเดล คือ ความมั่นคงความเข้มแข็งของประเทศ...” (สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2565)

ในด้านการสนทนากลุ่มกับคณะกรรมการศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำแขวงหลักสอง-บางแค และเกษตรกรในกลุ่ม เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2565 ได้ให้ข้อมูลว่า

“...ปัจจุบันได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตด้วยการปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเอง เพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายในครัวเรือน เกษตรกรบางคนไม่รู้จึกคำว่า “โคกหนองนา” เคยแต่ไถน แต่พอบอกว่าก็สิ่งที่ทำนี่แหละที่เขาเรียกว่า “โคกหนองนา” มีพื้นที่ส่วนที่เป็นโคกสำหรับปลูกบ้าน มีการขุดคลองรอบผักที่ปลูกเพื่อรับน้ำและเอาไรรดพืชผัก บางบ้านมีการปลูกกล้วย ฝรั่ง ชมพู มะพร้าว และไม้ผลอื่นๆ แต่ตอนนี้มีการทำเกษตรน้อยลง อาจจะเพราะผังเมืองด้วยหรือเปล่าไม่รู้ มีบ้านจัดสรรขึ้นเยอะ โรงงาน ตลาด ทำให้เจ้าของที่ดินขายที่ทำการเกษตรจริงๆ แล้วเป็นที่ที่ควรจะมีการอนุรักษ์ที่ทำการเกษตรไว้บ้าง เพราะตอนนี้หาพื้นที่การเกษตรยากขึ้นทุกวัน...”

เมื่อถามว่ามีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการทำโคกหนองนา โมเดล กลุ่มเกษตรกรให้ข้อมูลที่ไปในทิศทางเดียวกันว่า “...การทำโคกหนองนา โมเดล เป็นสิ่งที่ดีที่ควรนำมาปรับใช้ในการทำเกษตรแบบประยุกต์ ไม่ต้องเป็นกังวลว่าปลูกพืชแล้วจะขายไม่ได้ และที่สำคัญพืชทุกอย่างสามารถใช้ประโยชน์ได้ บางชนิดมีสรรพคุณเป็นทั้งอาหาร เป็นทั้งยารักษาโรค ซึ่งเป็นส่วนส่งเสริมให้มีความมั่นคงทางอาหาร ทำให้เกิดเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการทำการเกษตรได้อย่างดียิ่งเพราะในอนาคตกายหน้าอาหารเป็นสิ่งสำคัญมาก เช่น การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ทำให้อยู่รอดได้อย่างสบาย คนรอบข้างที่อยู่แวดล้อม หากไม่มีความเข้าใจก็จะขัดในการทำจากความเชื่อเดิมๆ ที่บุคคลคนนั้นมียอยู่ แต่หากใครสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ก็จะมีประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนรวมได้...”

จากประเด็นคำถามและการสนทนากลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การดำเนินการโคกหนองนา โมเดล คือ ศาสตร์ของพระราชชา เป็นเครื่องมือที่สำคัญของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่จะทำให้พลเมืองของโลกนี้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและอยู่ร่วมกับโลกอย่างมีความสุข สามารถปรับใช้กับทุกพื้นที่ตามสภาพภูมิประเทศ เป็นปรัชญา เป็นแนวความคิดที่ล้ำสมัยแพร่หลายกันทั่วโลก สามารถปรับใช้ได้กับทุกสถานที่ ปรับใช้ได้กับทุกคน เป็นสิ่งที่ดีที่ควรนำมาปรับใช้ในการทำเกษตรแบบประยุกต์ ทำให้เกิดเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการทำการเกษตรได้อย่างดียิ่ง ดังนั้น โคกหนองนา โมเดล คือ ความมั่นคง ความเข้มแข็งของประเทศ นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ ส่งเสริมอาชีพ กระจายรายได้ และเป็นการรวมกลุ่มเพิ่มความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและชาวชุมชนรู้จักความพอเพียง ทำให้คุณภาพชีวิตอยู่รอดตามวิถีท้องถิ่น

อภิปรายผล

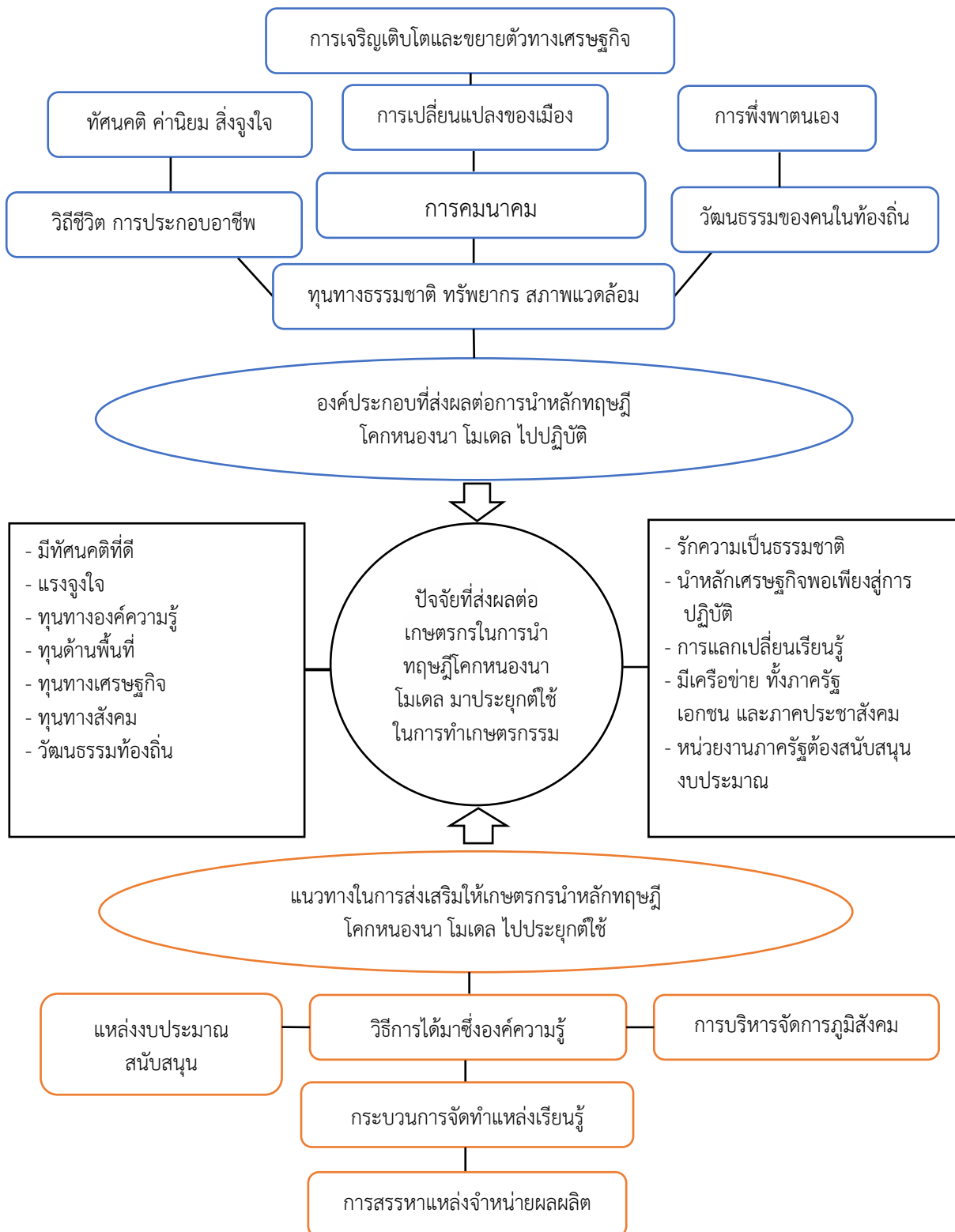
ปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พบว่า ต้องมีทัศนคติ แรงจูงใจ ต้องมีใจรักความเป็นอยู่แบบธรรมชาติที่มีการดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง มีความพอใจในความเป็นอยู่อย่างพอดี พอประมาณ ไม่โลภ พอใจในสิ่งที่มีอยู่ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดแนวคิดในการทำโคกหนองนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าผู้ให้ข้อมูลสำคัญส่วนมากได้รับรู้ถึงการขยายตัวและข่าวสารของทฤษฎีโคกหนองนาโมเดล นอกจากนี้ ยังต้องมียอดประกอบหลายประการ ได้แก่ การมีองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มีทุนด้านพื้นที่และธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม โดยมีการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ นำหลักทฤษฎีใหม่ประยุกต์สู่ โคกหนองนา โมเดล มีการทำงานแบบบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและภาคีเครือข่ายต่างๆ การบริหารจัดการพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และการพัฒนาการผลิต และการตลาดสำหรับจัดจำหน่ายผลผลิต สอดคล้องกับงานวิจัยของ รุจิภาญจน์ สานนท์ และ นิติพัฒน์ กิตติรักษกุล (2564) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่องการประยุกต์ใช้โคกหนองนา โมเดล สำหรับการจัดการเกษตรในเมืองเพื่อความยั่งยืน พบว่าสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในพื้นที่ในเมืองต่างๆ ได้ตามความต้องการตามสภาพพื้นที่และปัจจัยแวดล้อมประกอบการพิจารณาการจัดการเกษตรในเมือง ซึ่งเป็นส่วนที่ส่งผลให้เกิดการเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวชุมชนและสังคม ซึ่งจากการลงพื้นที่ภาคสนามทำการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ต่างมีความเห็นพ้องว่า การทำโคกหนองนา เป็นสิ่งที่ดีที่ควรนำมาปรับใช้ในการทำเกษตรแบบประยุกต์ ไม่ต้องเป็นกังวลว่าปลูกพืชแล้วจะขายไม่ได้ และที่สำคัญพืชทุกชนิดสามารถใช้ประโยชน์ได้ บางชนิดมีสรรพคุณเป็นทั้งอาหาร เป็นทั้งยารักษาโรค ซึ่งเป็นส่วนส่งเสริมให้มีความมั่นคงทางอาหาร ทำให้เกิดเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการทำการเกษตรได้อย่างดียิ่ง เพราะในอนาคตกายหน้าอาหารเป็นสิ่งสำคัญมาก เช่น การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ทำให้อยู่รอดได้อย่างสบาย เป็นหลักการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตหลังเกษียณ เป็นหลักการที่ดีในการประกอบการดำเนินชีวิต แม้จะมีความยากอยู่พอสมควรในการนำมาปฏิบัติ โดยเฉพาะคน

รอบข้างที่อยู่แวดล้อม หากไม่มีความเข้าใจก็จะขัดในการทำจากความเชื่อเดิมๆ ที่บุคคลคนนั้นมีอยู่ แต่หากใครสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ ก็จะมีประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนรวมได้เช่นกัน

แนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรนำหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พบว่า การทำการเกษตรแบบโคก หนอง นา โมเดล เป็นการทำการเกษตรด้วยใจ ทำไปเรื่อยๆ ค่อยเป็น ค่อยไป ด้วยความรัก ความเอาใจใส่ ความมุ่งมั่น เป็นการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ แนวทางการพัฒนาที่ตั้งบนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาท คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรม ที่สำคัญจะต้องมี “สติ ปัญญา และความเพียร” มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ อยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นต้นแบบในการพึ่งพาตนเอง เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน เลือกแนวทางที่เหมาะสมมาประยุกต์ใช้ในครอบครัว เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ให้คุณค่ากับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นการสร้างเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นพื้นฐานของครอบครัว ซึ่งจะนำไปสู่ “ความสุข” อย่างแท้จริง สอดคล้องกับแนวคิดของ สุภาวดี ขุนทองจันทร์ (2541) ที่กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงมิได้ให้ความสำคัญกับทุนทางเศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญกับทุนทั้ง 4 ประเภท คือ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางกายภาพ และทุนทางสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การพัฒนาเพื่อให้เกิดความสมดุลจึงต้องพัฒนาทุนทั้ง 4 ประเภทนี้ไปพร้อมๆ กัน สอดคล้องกับอัมภาวุฒิ พงษ์นิเวศ (2563) ที่ได้ทำการศึกษา เรื่อง การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประยุกต์สู่ “โคกหนองนา โมเดล” พบว่า การทำโครงการโคกหนองนา เป็นอีกศาสตร์หนึ่งของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างชีวิตที่ยั่งยืน เป็นการบริหารจัดการธรรมชาติ มุ่งเน้นให้เกษตรกรมีการพัฒนาตนเอง และการพัฒนาอาชีพตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมนำหลักสิทธิมนุษยชน และหลักทฤษฎีบันได 9 ขั้น มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตนเอง สร้างความเกื้อกูลทางธรรมชาติ สร้างอาชีพ สร้างรายได้ สร้างคุณภาพชีวิตที่ดี เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน และเป็นต้นแบบสำหรับขยายผลองค์ความรู้ให้กับเกษตรกรรายอื่นๆ

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำการเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค สามารถสรุปองค์ความรู้ที่ได้ ดังนี้ การเสริมสร้างความรู้ทางวิชาการและทักษะต่างๆ นั้น ทำให้เกษตรกรสามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ พร้อมทั้งเสริมสร้างคุณธรรมจนมีความเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม และอยู่ร่วมกับระบบนิเวศวิทยาอย่างสมดุล เป็นผู้ให้ เกื้อกูล แบ่งปัน มีสติยังคิดพิจารณาอย่างรอบคอบ ก่อนตัดสินใจหรือกระทำการใดๆ จนสามารถเกิดเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในการดำรงชีวิต โดยสามารถคิดและกระทำบนพื้นฐานของความมีเหตุมีผล พอเหมาะ พอประมาณ กับสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรแต่ละบุคคลในแต่ละสถานการณ์ จนสามารถทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองและผู้อื่นได้ในที่สุด ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พบว่า ปัจจุบันเกษตรกรในพื้นที่เขตบางแคได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยการจัดสรรที่ดินที่มีอยู่ตามขนาดพื้นที่ มาแบ่งเป็นสัดส่วน เพื่อปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ไม้ใบ ไม้ผล ที่เป็นพืชทางเศรษฐกิจ รวมถึงเลี้ยงสัตว์ ทำปุ๋ยหมักใช้เอง นำผลผลิตที่ได้มาดำรงชีวิต แบ่งปันแจกจ่ายให้กับญาติพี่น้อง

น้องบ้าง นำส่งขายตลาดค้าส่งบ้าง หรือขายให้กับผู้ค้ารายย่อยที่มาขอซื้อผลผลิตบ้าง เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ไม่ต้องมีค่าใช้จ่าย อยู่ได้อย่างมีความสุข และทยอยใช้หนี้สินที่เกิดขึ้นให้ค่อยๆ หดไป ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่มีการดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว เนื่องจากเป็นคนพื้นถิ่นดั้งเดิม นอกจากนี้ ยังต้องมีใจรักในการดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง รู้จักความพอดีเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ ทศนคติ แรงจูงใจ การมีทุนทางองค์ความรู้ ทุนด้านพื้นที่และธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ การประยุกต์หลักทฤษฎีใหม่ประยุกต์สู่ “โคกหนองนา โมเดล” การบูรณาการร่วมกันทั้งหน่วยงานภาครัฐ และภาคีเครือข่ายอื่นๆ ซึ่งต้องประสานการทำงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การบริหารจัดการพื้นที่ การพัฒนาการผลิต และการตลาดสำหรับจัดจำหน่ายผลผลิต

การพัฒนาต่อยอดจากเกษตรทฤษฎีใหม่ สู่ โคกหนองนา โมเดล ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการประยุกต์แนวทางการบริหารจัดการแหล่งน้ำ บริหารจัดการพื้นที่ด้วยการทำพื้นที่ทางการเกษตรที่หลากหลายด้วยการปลูกพืชผสมผสานบนพื้นที่ ทั้งไม้ยืนต้น ไม้ผล พืชสมุนไพร ผักสวนครัว เลี้ยงปลาตามธรรมชาติหลากหลายชนิด โดยไม่ปล่อยให้พื้นที่ว่างเปล่า ใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี จัดกิจกรรมจิตอาสาพระราชทาน บูรณาการการพัฒนาพื้นที่ร่วมกับภาคีเครือข่ายภายในพื้นที่เพื่อจะพัฒนาต่อยอดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โคกหนองนา โมเดล เขตบางแค กรุงเทพมหานคร เพื่อให้ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ สามารถนำไปปรับใช้ในการทำเกษตรแบบพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สำคัญในการนำแนวทางหลักทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือนให้ประสบความสำเร็จ คือ ต้องทำให้ประชาชนเข้าใจในหลักการและแก่นแท้ของ “ศาสตร์พระราชา โคกหนองนา โมเดล” อย่างแท้จริง ไม่ใช่แค่เพียงการทำเกษตรเท่านั้น แต่ต้องสามารถเรียนรู้และเปรียบเทียบนำกระบวนการและแนวคิดของ “โคกหนองนา โมเดล” และ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มาใช้ร่วมกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา นำมาซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม และภูมิเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวจึงจะประสบความสำเร็จ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ควรแนะนำให้ความรู้กับเกษตรกร หรือผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการดำเนินชีวิตในสภาวะการณ์ปัจจุบัน

1.2 ควรเน้นการบูรณาการร่วมกับสำนักงานเกษตรกรุงเทพมหานครในพื้นที่ หรือสำนักงานเขตที่อยู่ในความรับผิดชอบ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เพื่อประสานความร่วมมือให้เกิดการทำงานร่วมกัน

1.3 หน่วยงานระดับนโยบายของกรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ ควรลดขั้นตอนการดำเนินงาน เพื่อให้การประสานความร่วมมือ การเชื่อมโยง การบูรณาการเกิดความคล่องตัวในการทำงานมากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

2.1 ควรใช้ข้อมูลจากการวิจัยครั้งนี้เป็นแนวทางในการปรับปรุงและพัฒนาโครงการให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น การส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผสมผสานหลักทฤษฎีใหม่ให้เกิดความต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

2.2 ส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตรให้เกษตรกรในพื้นที่ การสร้างความร่วมมือการดำเนินโครงการกับหน่วยงานและภาคีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และการได้รับการสนับสนุนงบประมาณที่เพียงพอและต่อเนื่อง

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรเพิ่มกรณีศึกษา หรือกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยนี้ และดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณร่วมด้วย เพื่อให้ทราบปัจจัยที่ส่งผลต่อเกษตรกรในการนำทฤษฎีโคกหนองนา โมเดล มาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ที่มีความหลากหลาย

3.2 ควรนำผลการวิจัยจากการประเมินผล และจากการศึกษาเรียนรู้ การทดลองฝึกปฏิบัติมาใช้ในการพัฒนาพื้นที่ ตามหลักทฤษฎีใหม่ ประยุกต์สู่ “โคกหนองนา โมเดล” ในพื้นที่เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ซึ่งผลการวิจัยนี้สามารถ

นำไปใช้ในการขับเคลื่อนพื้นที่อื่นๆ ที่กำลังอยู่ระหว่างการเริ่มต้นพัฒนาพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ต้นแบบและแหล่งเรียนรู้ด้านโคกหนองนา โมเดล เพื่อไปพัฒนาหรือต่อยอดในพื้นที่เป้าหมายและพื้นที่อื่นๆ

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2563). *คู่มือการดำเนินงานตามหลักทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ประยุทธิ์สู่ “โคกหนองนา โมเดล”*. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน. (2560). *โคก หนอง นา โมเดล*. สืบค้น 25 พฤษภาคม 2565. จาก https://www.opsmoac.go.th/km-km_article-files-401591791792.
- มาริษา ศรีชะแก้ว, สถาพร วิชัยรัมย์ และ สากร พรหมสัณติ. (2563). ศาสตร์พระราชา : เกษตรทฤษฎีใหม่ในรูปแบบ “โคก หนองนา โมเดล”. *วารสารสหวิทยาการจัดการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 4(2), 31-40.
- รุจิกาญจน์ สานนท์ และ นิติพัฒน์ กิตติรักษกุล. (2564). การประยุกต์ใช้โคกหนองนา โมเดลสำหรับการจัดการเกษตรในเมืองเพื่อความยั่งยืน. *วารสารเครือข่ายส่งเสริมการวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 4(2), 137-150.
- สำนักงานเขตบางแค. (2565). *ฐานข้อมูลสถิติด้านการทะเบียนสำนักงานเขตบางแค*. สืบค้น 25 พฤษภาคม 2565. จาก <https://webportal.bangkok.go.th/bangkhae/index?cover=1>.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). *ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการ ยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2555). *เกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน*. กรุงเทพฯ: กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2562). *คู่มือเกษตรทฤษฎีใหม่*. กรุงเทพฯ: มูฟเม้นท์เจนทรี.
- สุภาวดี ขุนทองจันทร์. (2541). เพิ่มทุนมนุษย์ด้วย “จิตสาธารณะ”. *สังคมพัฒนา*, 36(4), 63-70.
- อัชฎาภูมิ พงศ์วรวงศ์. (2563). *การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประยุกต์สู่ “โคกหนองนา โมเดล” อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี*. (รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง).